

MODERN ASPECTS OF THE FOOD INDUSTRY IN BULGARIA AND THE CHALLENGES IT FACES

Abstract: The impact of industrialization and globalization processes on agrarian economy and food industry, changing patterns of food industry, market introduction of processed products, will have a major influence on the development of the Bulgarian food processing industry.

The aim of this work is to draw attention to some problems and challenges which the Bulgarian food industry faces, resulting from the changed conditions under which the economy operates, taking into account the importance of the agribusiness, national economy and population.

Author information:

Emilia Patarchanova

Assoc. Prof., PhD

South-West University "Neofit Rilski" – Blagoevgrad

✉ epatarchanova@abv.bg

🌐 Bulgaria

Keywords:

food industry, agribusiness, agriculture, problems, challenges, innovations, investments

Увод

Съвременното производство на храни и потреблението им в световен мащаб се определя като неустойчиво и свързано с редица проблеми. В лицето на демографските промени и нарастващата популация на световното население, проблемите на устойчивото развитие, произтичащи от хранителни системи ще стават все по-сериозни и в бъдеще. Земеделието ще трябва да се справя с последиците от изменението на климата, с конфликтите в земеползването и др. Влиянието на процесите на индустриализация и глобализация върху аграрното стопанство и хранително-вкусовата промишленост (ХВП), изместването на моделите на потребление на храни към по-диетичен вариант, появата на модерните стилове храни, в които преобладават силно преработени продукти, нарастващата разлика в световен мащаб между богати и бедни, и парадоксалната липса на продоволствената сигурност на фона на изобилието от храна, в бъдеще ще оказват още по-голямо влияние върху развитието и на българската ХВП. Тези промени могат да инициират национални и международни политики и разпоредби, да преобразуват бизнес практики, ценности и навици на потребителите.

Целта на този материал е да насочи вниманието към някои проблеми и предизвикателства пред ХВП в България резултат от променените условия и среда на функциониране, отчитайки важното значение на отрасъла за агробизнеса, националната икономика и изхранването на населението.

Съременно състояние

Хранително-вкусовата промишленост (ХВП) в България заема важен дял в създаваната брутна добавена стойност и в заетостта в промишлеността, като значителна част от аграрните суровини се преработват от нея. Ето защо нейното развитие оказва влияние върху цялата икономика и особено върху икономиката в селските райони, където земеделието продължава да бъде основна икономическа дейност на населението в страната.

Проблемите свързани със съвременното състояние на хранително-вкусовата промишленост в България не трябва да бъдат подценявани, защото хранително-вкусовата промишленост е традиционно важен и развит сектор на българската индустрия. Значението ѝ за

българската икономика се определя от факта, че в нея се произвежда около 3% от БДС, създадена в страната и 13% от тази в индустрията. Наети лица в сектора представляват 3,7% от заетите. В рамките на ЕС ХВП на България осигурява заетост на 2,3% от общия брой заети в Съюза в този сектор, като произвежда 0,3% от добавената стойност. Макар и с известна условност може да се заключи, че производителността на труда в българската ХВП е в пъти по-ниска от средната за ЕС [1].

Без претенции за изчерпателност, развитието на ХВП в България към момента може да се обобщи така:

- В условията на евроинтеграция, икономическа и финансова криза и на силна конкуренция българската ХВП постига сравнително стабилно и динамично развитие, което я прави един от основните отрасли в националната икономика. По много от основните икономически показатели хранителната индустрия се развива по-интензивно от средното състояние на икономиката на страната.

- Сравнително стабилно нараства делът на износа от сектора (храни и напитки), спрямо общия износ на страната.

- В производствените структури на ХВП се оформят няколко производства с висока крайна оценка за конкурентно равнище и търговия на европейския пазар (растителни мазнини и масла, мелничарски продукти, зеленчукови и плодови консерви, храни на базата на житни растения).

- Българската хранителна индустрия има конкурентни предимства по отношение на ефективността на производството. По реализиран брутен опериращ излишък на единица оборот /норма на печалба/ и по рентабилност на производството в преобладаващата част от секторите на ХВП, България е сред страните с по-високи стойности от средните за Общността[2].

- Недостигът на суровини затруднява развитието на основни отрасли (месна, млечна, консервна промишленост), което ги поставя в силна зависимост от вноса на суровини и полуфабрикати.

- Налице са сериозни диспропорции в заплащането на труда в някои от браншовете на ХВП спрямо общо за страната.

- Най-ефективно се развиват тези браншове, които преработват изцяло български суровини – производство на растителни масла; производство на готови храни за животни; производство на тютюневи изделия. Нещо повече България има силно увеличен износ на пшеница и слънчогледово семе, което дава възможност за увеличаване на производството и придобиване на по-голяма добавена стойност.

- ХВП е един от отраслите с изразени конкурентни способности за износ, увеличаването на който би могъл да доведе до значително нарастване на производството в повечето браншове при определени условия.

На ХВП се гледа като приоритетен отрасъл, в който със сравнително малко инвестиции може да се постигне голям и сравнително бърз икономически ефект. Това е един от отраслите, през които „проходи“ частния сектор в България, за да се превърне в основен.

Въпреки промените, преобладаващо позитивни, които претърпя ХВП в България през последните около десет години, свързани със стандартите за качество на продукцията, дизайн на опаковките, разнообразен асортимент на продукцията, активна до агресивна реклама и т.н., все още има проблеми, които чакат своевременни решения. Непрекъснатата динамика на средата (търсене и предлагане) на локално, регионално и глобално ниво също ги налага като необходимост.

Проблеми и предизвикателства пред ХВП в България

В развитието на хранително-вкусовата промишленост на настоящия етап съществуват проблеми и нерешени въпроси, които ще оказват негативно въздействие върху развитието ѝ в близко и по-далечно бъдеще. Те ще имат отношение към развитието и на други отрасли от националната икономика като туризъм, земеделие, някои услуги и др., ако не бъдат намерени адекватни решения.

Проблеми съществуват на входа, на изхода и в самия производствен процес. Част от тях са трудно решими за кратък период от време. Сред тях са проблемите, свързани със снабдяването на много от подотраслите с достатъчни по количество, видово разнообразие и качество суровини. Причините за това са намалението на площите на овощните насаждения, на лозята, на производството на различни видове трудоемки зеленчуци и технически култури, намаляване броя на отглежданите животни и продукти от тях и др. Решението на тези въпроси е тясно свързано с измененията в собствеността, организацията и модернизацията на производствата в аграрното стопанство. Може да се очаква увеличаване на производството на такива видове суровини, за които има търсене не само на вътрешния, но и на международния пазар. Сериозна пречка е съществуващият недостиг на квалифицирана работна ръка в аграрното стопанство. Сериозността на суровинния проблем се потвърждава и от факта, че ХВП преработва около 65% от селскостопанската продукция в страната и е тясно свързано с промените в аграрното производство. От значение е и развитието на системата на агробизнеса на базата на интеграция между аграрното производство, производството на храни и напитки и търговията с тях. Големият брой дребни производители на суровини (месо, мляко, зеленчуци и плодове), които все още не са в състояние да осигуряват качествена суровина също представляват проблем за предприятията от ХВП.

Пазарен - България загуби обширните пазари на Източна Европа и Русия в края на ХХ-ти век, което влияе отрицателно върху развитието не само на ХВП, но и на аграрното стопанство. Българската ХВП трябва да се „върне“ на тези традиционни пазари. Същевременно чрез повишаването на качеството на продукцията страната трябва да навлиза все по-сигурно и настъпателно на пазарите на ЕС. Това може да се постигне освен чрез повишаването на качеството на продукцията и чрез производства на традиционни български продукти, чрез снижаване на себестойността на производството, развитие на системата на агробизнеса.

Търговският вид на крайната продукция - българските производители направиха „голяма крачка“ в тази посока, стремейки се да доближат европейските стандарти. Въпреки това българските производители все още изостават в това отношение от западните си конкуренти.

Рекламата на продукцията е много важен елемент от общата стратегия по завоюването на нови и задържането на вече традиционните пазари на българската хранителна индустрия. Нейното значение нараства още повече в условията на информационното общество, на интернет-комуникациите, на електронната търговия.

Технологичното обновление е също важен проблем, който може да реши и редица други проблеми на ХВП – себестойността и качеството на продукцията, съхраняването на традиционни производства, възраждане на традиционни продукти и местни специалитети и др.

Обемът на научно изследователска и развойна дейност в абсолютни стойности расте, но делът по отношение на БВП намалява. Бизнесът в България значително изостава в сравнение с европейския по отношение на иновациите. Недостатъчно средства се инвестират за закупуването на високотехнологични обекти и внедряване на нови технологии, ноу-хау. Регистрацията на патенти също е незначителна. Разходите за НИРД на човек от населението са ниски в сравнение с ЕС. Около ¼ от трудоспособното население на страната вече е със завършена магистърска степен на образование, а около ¾ от населението във възрастовата група 20-24 години е със средно образование. Все още е нисък процента на населението участващо в продължаващо обучение (образование), което означава, че човешкият фактор не се използва ефективно за иновации, НИРД и развитие на икономика на знанието, не се инвестира достатъчно в човешките ресурси.

Нарастването на производството на хранително-вкусовата промишленост е наложително. То трябва да бъде съпроводено с увеличаване качеството на продукцията и неговото поддържане за запазване на завоюваните позиции, подобряване на външния вид и дизайна на опаковките, разнообразяване на асортимента, което ще способства за повишаване на конкурентоспособността на българския пазар и на наситените пазари на развитите страни. За увеличаване обема на производството би могла да съдейства и добре фокусираната държавна политика за подпомагане на приоритетните земеделски производства, както и финансовите

стимули на европейската аграрна политика и ПРСР. Важно значение в това направление ще има и увеличаване на преките чуждестранни инвестиции, създаването на смесени дружества с чужди фирми и др. Производството на различни видове храни ще се подпомага и в бъдеще от производствата в земеделските стопанства на населението на основата на агробизнеса, което ще способства за затваряне на производствения цикъл, ще добавя нова стойност към земеделската продукция и ще подпомага устойчивото развитие на земеделските стопанства.

Положително влияние върху производството на суровини и крайния резултат на тяхната преработка ще окажат намирането на подходящи форми на организацията, подобряването на взаимовръзките между отделните звена (заготовка, съхраняване, изкупуване, транспортиране), пазарното определяне на изкупните цени, подпомагане от страна на държавата на важни земеделски производства, запазването на стимулите за производство чрез компенсационни плащания и др.

Производството на някои видове хранителни продукти или суровините за тях е съпроводено със замърсяване на водите и въздуха, натрупване на бързо гниеци отпадъци (месна, млечна, тютюнева, консервна и др.), които оказват неблагоприятно въздействие върху околната среда.

Експортът на ХВП намалява в производства, където страната има сравнителни предимства. Най-засегнатите отрасли са месната, млечната и консервната промишленост. Тенденцията е за нарастване на експортните възможности на производства във вторична преработка, които ползват готови и полуготови продукти (брашна, захар, какао, масла, сухо мляко, сметана, есенции, сладка, ядки и др.). На европейския пазар България е нетен вносител, което сигнализира за сравнително по-ниската конкурентоспособност на ХВП в сравнение с останалите страни-членки. Изключение от тази неблагоприятна тенденция прави търговията ни с трети страни, която е с положителен резултат и компенсира отчасти отрицателното салдо от европейския пазар.

Перспективи за развитието на ХВП в България

Перспективите за развитие на подотраслите и производствата в ХВП са свързани с нарастване на търсенето и предлагането, обогатяване асортимента на предлаганите храни, напитки и тютюневи изделия, повишаване на инвестиционната активност и др.

Повишаването на инвестиционната активност е важен фактор за развитието на отрасъла. В последните години ХВП привлича значителна част от направените в икономиката ни преки чуждестранни инвестиции. Тя е сред отраслите в първата десетка на икономическите дейности по привлечени преки чуждестранни инвестиции в страната.

Постигането на ефективна и конкурентоспособна икономика на знанието на световния и европейския пазар е основната цел на политиката за насърчаване на научните изследвания и иновациите. Политиката е насочена към постигането на благоприятна бизнес среда и повишаване на ефективността на фирмите; прогрес на икономиката на базата на знания и иновационни дейности; финансови ресурси за развитие на предприятията; пазарно позициониране и стабилност на страната в международен аспект, както и техническа помощ. Целите, които си поставя страната ни са амбициозни, но трудно постижими с оскъдните финансираня, които не бележат тенденция на увеличаване. Най-голям напредък е постигнат, чрез финансовите стимули получавани от предприятията за технологично обновление от отпуснатите средствата по програма „Конкурентоспособност на икономиката на Р. България“.

Както е известно много от основните индустрии са започнали своето развитие от малки фирми, за да достигнат до големи и много големи компании. По този начин са „проходили“ компютърната индустрия, биотехнологиите, генното инженерство, енергийните системи и др. Затова е важно да се стимулира предприемачеството и да се откриват възможности за развитие на иновативна предприемаческа дейност от малки и нововъзникващи фирми. Динамичността, гъвкавостта и адаптивността на малките фирми им позволява да играят решаваща роля при генериране, приложение и трансфер на ноу-хау.

Навлезлите с приемането на България в ЕС европейските стандарти за качество в хранително-вкусовата промишленост налагат създаването на интегрирана и добре балансирана система от научно-технически и други услуги, насочени към производителите на суровини за

ХВП и преработващите ги предприятия. Независимо от мерките за окачествяване, сключване на предварителни договори и авансиране на производителите, бъдещето на отрасъла изисква засилване на вертикалната интеграция между преработвателите и производителите на суровини. Тази интеграция трябва да бъде стимулирана по съответните програми за развитие на земеделието и селските райони, с оглед нарастване на производството на продукти от местни суровини, осигуряващи високи вкусови качества, на които разчитат голяма част от предприятията. В същото време някои от предприятията на ХВП се нуждаят от съдействие за организиране на собствено производство на суровини с цел затваряне на производствения цикъл.

Не се използват възможностите за създаването на клъстери с участието на земеделски стопанства, фирми от хранително-вкусовата промишленост, от други отрасли и производства на промишлеността, научно-изследователски институти, университети, фирми за логистика, финансови институции и др. Създаването на звена за трансфер на иновации в земеделско - хранителните клъстери с производители на земеделска техника, на минерални торове и препарати за растителна защита и др. се оценяват като перспективна възможност за преодоляване на редица затруднения в отрасъла.

Подобрила се е средата, в която работат предприятията. Свободният достъп до големия Европейски пазар става благоприятна предпоставка за разширяване на производството, но в условията на по-висока конкуренция, включително и на националния ни пазар. Направените от предприятия инвестиции за реструктуриране, са допринасли за покриване на европейските стандарти, но нарасналите разходи намаляват ценовите им предимства. Търсенето на нашите продукти на пазара на ЕС, отличаващ се с по-високи ценови нива и потребителски изисквания е ограничено. Разликите в относителните тегла на износа и вноса в натура и стойност на пазара на ЕС показва, че износьт се осъществява на по-ниски средни цени на единица продукция, отколкото вноса. От друга страна, възможността на предприятията да ползват инвестиционни субсидии от европейските фондове за модернизация, благоприятства за повишаване на качеството на предлаганите продукти, на ефективността и конкурентноспособността на производството. Някои от инструментите, например, финансовата помощ, предоставяна на биологичните производители чрез субсидии на реформираната Обща селскостопанска политика (ОСП) създаде по-силен тласък за увеличаване на наличността и достъпността на биологични продукти, отколкото много други инструменти разгледани във връзка с устойчиво потребление на храна. [3].

В някои страни правителствата предлагат субсидии за производството на по-здравословни хранителни продукти (например, намаляване на ДДС за плодове и зеленчуци) и по-високи данъци и такси за вредни храни и напитки. Целта на тези интервенции е чрез финансови стимули да се влияе върху пазарното поведение на потребителите. Такива финансови инструменти са доказано ефективни в областта на хранително-вкусовата промишленост, защото цената е ключов критерий за вземане на решение за консумация. Данъците служат като по-силен стимул от субсидии за потребителите да преминат към друг продукт алтернатива и/или друга форма на необходимост. Освен това данъците и таксите носят приходи, които държавата може да използва за финансиране на информационни и образователни политики за насърчаване на биологичното потребление на храна чрез комбиниране на етикет за биологично производство, с намаляване на ДДС за биологични продукти [4].

Не е за подценяване възможността за преориентиране на дейността на някои предприятия от хранителната индустрия от широко разпространени в световен мащаб производства с ниска добавена стойност към определени ниши, заемани на основата на специфични конкурентни предимства и иновативни продукти с по-висока добавена стойност. Нарасналата международна конкуренция изисква ориентиране към продукти и услуги, които не могат да бъдат произведени на по-ниска цена от новоиндустриализираните страни – имащи безспорни предимства в трудоемките производства. За сектор ХВП това означава преориентиране към еко-логично чисто производство, специфични продукти, продукти с райониран произход и т.н. Според редица изследвания, пазарът на биохраните е в експанзия и страната ни има шанс да се утвърди като производител на такива храни.

Необходими са промени и в следните направления за разгръщане на потенциала и ускоряване на развитието на хранително-вкусовата промишленост:

- Прилагане на ефективни средства за оптимизиране на бизнес средата - въвеждане на преференциален ДДС за пакет от основни хранителни продукти, обратно начисляване на ДДС за отделни продукти и др. [4].

- Промени в Закона за защита на конкуренцията с цел предотвратяване на нелоялни търговски практики. На вътрешния пазар се наблюдават процеси със силно негативен ефект върху развитието на хранително-вкусовата промишленост, а именно: конкурентен натиск; нелоялна конкуренция на националния пазар, в частност производство и предлагане на имитиращи продукти, изместващи традиционните; нелоялни търговски практики и др.

- Засилване на контрола при продажбата на дребно на бързооборотни стоки и спазването на нормативната уредба за проследяемост, качество, етикетиране и др. изисквания.

- Насърчаване на експорта към трети страни и търсене на нови пазари за традиционни български продукти във и извън ЕС, чрез по-пълно използване на европейските фондове за реклама на традиционни продукти и експортното субсидиране.

- Използване на средства от еврофондовете и от националния бюджет за подкрепа на трансфера на знания към предприятията от изследователски организации; използване на средства от Националния иновационен фонд за приоритетно финансиране на иновационни проекти за храни.

- Изравняване на размера на селскостопанските субсидии (европейски и национални) и прилагане на гъвкави схеми за субсидиране на производства на суровини, приоритетни за България (зеленчуци, плодове и продукти от животински произход).

- Българските предприятия от хранителната индустрия могат да повишат конкурентоспособността си и да се интегрират в европейския и развитите световни пазар, ако се укрепи институционалният и вътрешно-фирмен капацитет.

- Започналият процес на оптимално окрупняване на производството в ХВП трябва да бъде стимулиран, защото само така могат да се постигнат по-големи икономии от мащаба и по-пълно натоварване на производствените мощности. Необходимо е да се подпомагат проекти, водещи до по-висока механизация и автоматизация на производството с цел постигането на по-висока про-изводителност на труда.

Заклучение

Българската хранително-вкусовата промишленост не се радва на стабилно развитие в момента. Ограничените ресурси (финансови, технически и човешки), както и ниското ниво на капацитет за управление на този важен за населението и конкурентоспособността на икономиката отрасъл, поставя сериозни въпроси пред бъдещето му. Един от най-важните пътища за решаване на съществените проблеми е по-тясната връзка и отношения с науката, научните изследвания и иновациите. В България с години е наслоявано отношение към науката като социален, а не икономически феномен. Ако на науката, научните изследвания и иновациите се гледа като на икономически фактор, отговорен за развитието на всяка съвременна икономика, решаването на проблемите със слабото представяне на сектора на международната сцена, изоставането на България от своите конкуренти и ниската ефективност на разходите в сектора, би могло да стане значително по-лесно.

Инвестициите са другият ключов път за преодоляване на разнородните проблеми в производството на храни и напитки. България има какво да предложи на потенциалните инвеститори (наши и чужди) както по отношение на възможности за производство на земеделски суровини, така и за производители на хранителни продукти, а именно:

- около 50% от територията на България е земеделска земя;
- земеделска земя може да се придобие при много благоприятни условия;
- отлични условия за отглеждане на зърнени храни, плодове и зеленчуци и др.;
- екологично чисти и плодородни почви;

- възможности за производство на висококачествени биологични продукти;
- забрана на генетично модифицирани продукти;
- дълга история, традиции и производствен опит като земеделска страна;
- високи стандарти по отношение на опазване на здравето и околната среда;
- няма ограничения за чуждестранните инвестиции в областта на земеделието и закупуване на земеделските парцели;
- възможности за наемане на наличните специалисти в сектора на производство на суровини, храни и напитки, както и на други трудови ресурси при почти най-ниските разходи за труд в Европа;
- различни университети с специалности в областта на земеделието и храните;
- добре развита инфраструктура, която позволяват лесен и сигурен достъп до вътрешния и до други пазари.

Освен тези специфични ползи потенциалните инвеститори в България ще имат възможност да се ползват и от много други бизнес, практически и данъчни облекчения.

В обобщение, инвестиционните и иновационните входове притежават най-голям потенциал за динамична промяна на българската хранително-вкусовата промишленост. Макар винаги да са били важни фактори за развитието и растежа на фирмите, при сегашното състояние те са ключови за преодоляването на наблюдаваните проблеми при производството и преработката на храни. На съвременният етап от развитието на българската икономика инвестициите и иновациите имат основна роля в хранителния сектор. Те могат да предефинират маржовете на производствения капацитет, а по-висок капацитет означава по-висока производителност и по-ниско потребление на ресурси.

References:

1. **Kovacheva, Tsv., 2011:** Konkurentni vuzmozhnosti na agrarniya sektor, S.
2. **Kovacheva, Tsv., 2012:** Tendentsii v razvitiето na hranitelnata industriya sled asotsiirane na Bulgariya v Evropeyskiya suyuz, sp. Hranitelno-vkusova promishlenost, br. 2.
3. **Nikolcheva, El., 2013:** Hranitelno-vkusova promishlenost i zemedelie, sp. Ikonomicheski zhivot, br. 38.
4. **Shterev, N., 2012:** Razvitie na hranitelno-vkusovata industriya v Bulgariya. UNSS, Upravlenie i ustoychivo razvitie, br. 5.